

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

В. ЛУЦЬ

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
завідувач відділу проблем приватного права
(Науково-дослідний інститут приватного
права і підприємництва НАПрН України)

Феномен договору в цивілістиці. Чи можна назвати якийсь інший, окрім договору, правовий інститут, якому упродовж тисячоліть приділяли стільки уваги законодавці, філософи, економісти і професійні юристи? Без перебільшення можна відповісти — ні.

Незважаючи на те, що за останні 15 років було опубліковано мабуть більше теоретичних праць, присвячених договору, ніж за увесь радянський період, затрачені зусилля поки що мало, як вважає російський вчений Б. Пугінський, наблизили наших правознавців до розкриття сутності договору, з'ясування його регулятивних властивостей [1, 127, 12; 2]. Така оцінка стану наукових досліджень договору може бути дана взагалі й українській цивілістиці.

Конструкція договору проникає в усі сфери економічного та духовного життя суспільства. У нинішніх умовах особливо зростає роль договору як універсальної та найдоцільнішої правової форми опосередкування ринкових відносин. Перехід до ринкової економіки і саме функціонування ринкового механізму можливі лише за умови, що основна маса товаровиробників — підприємств, громадян — має свободу господарської діяльності та підприємництва. Результати цієї діяльності реалізуються на ринку товарів і послуг здебільшого на договірних засадах. З переходом до ринку звужується планово-адміністративний вплив держави на майнові відносини, отже розширюється свобода вибору партнерів у господарських зв'язках і визначення змісту договірних зобов'язань на розсуд самих сторін договору. Це стосується насамперед договорів, спрямованих на забезпечення потреб юридичних і фізичних осіб у матеріальних, енергетичних, продовольчих ресурсах (купівля-продаж, поставка, контракція, постачання енергії тощо). Не зменшується роль договорів майнового найму, оренди, лізингу, прокату тощо), договорів про виконання робіт (підряду, будівельного підряду, підряду на виконання проектних і пошукових робіт тощо), договорів про надання різних послуг фізичним та юридичним особам (агентського договору, комісії, консигнації, кредитного договору, перевезення, страхування тощо).

© В. Луць, 2013

Завдяки договорам, що укладаються у сферах роздрібної торгівлі, перевезення транспортом загального користування, зв'язку, медичного, готельного, банківського обслуговування тощо, забезпечуються як матеріальні, так і духовні потреби широкого кола споживачів (громадян) у товарах і послугах. Духовні інтереси громадян у сферах інтелектуальної, творчої діяльності реалізуються, зокрема, через укладення та виконання договорів про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності (ліцензійний договір тощо) або договорів на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт тощо.

Договірна форма може використовуватись і в інших видах цивільних правовідносин, зокрема під час здійснення особистих немайнових прав [3, 185–191], між суб'єктами деліктних зобов'язань [4, 174–184].

Збільшення ролі договору в житті суспільства обумовлено й зовнішніми факторами, головним чином процесами правової та економічної інтеграції, що відбуваються в Західній Європі. Зокрема, формування єдиного європейського економічного простору неможливе без розроблення правових форм та інститутів, адекватних характеру і природі відносин, що при цьому виникають, серед яких, враховуючи панування в європейській свідомості ліберальних цінностей, вирішальну роль повинен відіграти саме договір. У зв'язку з цим виникла необхідність створення єдиного для різних правових систем поняття договору, яке б задовольняло і національні правові доктрини європейських держав, і поставлені завдання [5, 5–6].

Зазначаючи два основних і взаємозалежних аспекти кодифікації цивільного права, Р. Кніпер — доктор права, професор Бременського університету — пише: «З одного боку, стає зрозуміло, що договір є найзначнішим інструментом *par excellence* для формування і забезпечення стабільності майнового обороту і динаміки ринкової економіки. З другого боку, стає зрозуміло, що договір може і повинен мати значення тільки тому, що він разом із власністю дає гарантований правовий титул, що належить конкретній особі, і який без її згоди не може бути переданий іншій особі» [6, 38].

Про вирішальну роль договору серед інститутів цивільного права свідчить і той факт, що із 1308 статей Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) [7] майже половина безпосередньо присвячена договору, починаючи із загальних положень про договір (глави 52–53) і закінчуючи нормами про окремі види договірних зобов'язань (глави 54–77). Крім того, договірних відносин стосуються й ті положення ЦК України, які визначають зміст та обсяг цивільної правосуб'єктності фізичних, юридичних осіб та інших учасників цивільного обороту, норми про правочини, право власності, представництво, позовну давність. Більшість загальних положень про зобов'язання і, зокрема, про способи їх забезпечення (неустойку, заставу, завдаток, поруку, гарантію, притримання тощо) ґрунтуються на конструкції договору.

Положення про цивільно-правові договори містяться в Сімейному, Земельному, Господарському кодексах, багатьох інших законах, указах Президента, постановах Кабінету Міністрів України, актах інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, у статутах господарських товариств, звичаях ділового обороту та інших регуляторах цивільних відносин (судова практика, мораль тощо).

Саме завдяки такій властивості договору, як універсальний правовий засіб регулювання майнових і, певною мірою, особистих немайнових (цивільних) відносин забезпечується досягнення цілей, визначених учасниками цих відносин.

Взаємозв'язок понять «сутність» і «зміст» цивільно-правового договору. Для з'ясування понять «сутність» і «зміст» цивільно-правового договору та їх співвідношення доцільно насамперед розглянути легальне і доктринальне визначення цього правового феномену.

Відповідно до ч. 1 ст. 626 ЦК України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. З цього визначення випливає, що договір належить до правових актів індивідуального характеру — юридичних актів, зокрема правочинів. За частинами 1, 2, 4 ст. 203 ЦК України правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Залежно від кількості волевиявлень сторін правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори). Дво- чи багатостороннім правочином є погодження для двох або більше сторін.

У Цивільному кодексі Російської Федерації (п. 1 ст. 420) договір також розглядається як угода (рос. — «соглашение») двох або декількох осіб про встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, а правочин (рос. — «сделка») є дією, що спрямована на встановлення, зміну або припинення прав та обов'язків осіб (громадян чи юридичних осіб).

Заперечуючи віднесення договору до категорії правочину «сделки» Б. Пугінський, всупереч зазначеним вище положенням Цивільного кодексу Російської Федерації і загальноприйнятому в літературі погляду на співвідношення понять «сделка» і «договор», пише, що на відміну від «сделки» договір передбачає суб'єктивні права та обов'язки, які існують у вигляді договірної зобов'язання контрагентів. Зобов'язання регламентує взаємопов'язану діяльність його учасників, спрямовану на досягнення обраної ними мети. При цьому мета договору може бути економічною, соціальною тощо, або навіть змішаною, не перестаючи бути юридично вираженою, тобто правовою. Таким чином, зазначає автор, якщо метою «сделки» є безпосереднє встановлення (зміна, припинення) прав та обов'язків суб'єктів, то в укладуваному договорі вироблення сторонами взаємних прав та обов'язків є способом створення договірної зобов'язання, спрямованого на досягнення спільної мети його учасників. Як висновок щодо співвідношення понять «сделка» та «договор», Б. Пугінський стверджує, що «сделка» розглядається «як необхідна умова для укладення договору, але не як сам договір» [1, 24–25].

Несприйняття наведених міркувань щодо співвідношення понять «правочин» («сделка») і «договір» може обґрунтовуватись такими аргументами. По-перше, поняттям «правочин» об'єднуються як дії (волевиявлення) однієї чи кількох осіб на одній стороні (односторонній правочин, наприклад спільний заповіт подружжя — ст. 1243 ЦК України), так і погоджена дія (волевиявлення) двох або більше сторін (дво- чи багатосторонній правочин — договір). По-друге, як односторонні, так і дво- чи багатосторонні правочини — це такі дії суб'єктів цивільного права, які спрямовуються на досягнення певних правових наслідків, а саме на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Ось чому як односторонні правочини, так і договори розглядаються

як юридичні факти цивільного права, як підстави виникнення, зміни або припинення цивільних правовідносин, зокрема зобов'язань (п. 1 ч. 2 ст. 11, ч. 2 ст. 509 ЦК України).

Як правильно зазначає О. Дзера, правочинам, на відміну від деяких інших підстав виникнення цивільних прав та обов'язків (наприклад, юридичних та фактичних вчинків, заподіяння шкоди) притаманне правомірне волевове вчинення особою, яка має належний статус суб'єкта цивільного права, юридичних дій, спрямованих на свідоме створення конкретного цивільного правового результату для себе або інших осіб. Правомірність правочину означає, що він не містить порушень вимог закону, загальних та спеціальних законодавчих заборон [8, 14].

Правочинна природа цивільно-правового договору відображається навіть у деяких доктринальних визначеннях поняття договору. Так, на думку С. Бервено, договір можна було б визначити як правомірний правочин взаємоузгодженої волі двох і більше сторін, спрямованої на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків у формі зобов'язального правовідношення та на врегулювання відносин між цими сторонами шляхом закріплення цих прав та обов'язків у визначеній законом формі [9, 13].

Зазвичай договір є видом правочину, а саме дво- чи багатостороннім правочинном як погодженою дією (а отже і волею) двох або більше сторін, спрямованою на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (частини 1 і 4 ст. 202 ЦК України). Отже, сам договір (правочин) і є вираженням взаємоузгодженої волі двох або більше сторін договору, яка може бути спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків у формі зобов'язального або іншого (наприклад, речового) правовідношення. Тоді зайвою є вказівка у наведеному вище визначенні договору ще на його спрямованість на «врегулювання відносин між цими сторонами шляхом закріплення цих прав та обов'язків у визначеній законом формі».

Правочинну природу договору відстоює й М. Сибільов, який запропонував чи не найповніше у літературі з договірної права визначення договору: «Договір у сфері приватного права — це єдине волевиявлення двох або більше юридично рівних осіб, що збігається, зафіксоване у вигляді передбачених ним або законом у письмовому документі з подальшою його легалізацією, що виражає їх спільну вільну волю на досягнення певних цивільно-правових (приватних) результатів майнового чи немайнового характеру, настання яких відбувається в межах зобов'язання з позитивним змістом, що виникає між ними і не зачіпає прав та законних інтересів третіх осіб, у разі здійснення боржником певних дій, які відповідають праву вимоги кредитора» [10, 93]. На думку цього автора, саме правочинна природа договору дала можливість дослідникам виявити його ознаки як юридичного факту: по-перше, наявність єдиного волевиявлення двох або більше осіб, що виражає їх спільну волю; по-друге, спрямованість спільних дій на досягнення певних цивільно-правових результатів [10, 88].

Підкреслюючи наявність у договорі взаємно погодженого волевиявлення його учасників, слід, очевидно, мати на увазі, що воля і волевиявлення — це завжди індивідуальний психологічний процес кожного з учасників договору, який не може «зливатися» в одній дії різних осіб. Як зазначав В. Ойгензіхт, воля — це «психічне регулювання поведінки, яке полягає у детермінованому і мотивованому бажанні досягти поставленої мети, у виборі рішення, розроблен-

ні шляхів, способів і застосуванні зусиль для їх здійснення» [11, 24]. Однією з умов чинності правочину (договору) є відповідність зовнішнього вияву волі (волевиявлення) учасників їх справжній внутрішній волі (ч. 3 ст. 203 ЦК України).

Вільне волевиявлення суб'єкта в договорі є одним із проявів свободи договору як одного із принципів цивільного законодавства: сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості (п. 3 ч. 1 ст. 3, ст. 627 ЦК України).

Хоча ст. 627 ЦК України названо «Свобода договору», в ній не повністю розкривається зміст договірної свободи в цивільному праві. Крім можливості вибору контрагента та визначення змісту договору, свобода договору охоплює також: а) вільний вияв волі особи на вступ у договірні відносини; б) свободу вибору сторонами форми договору; в) право сторін укласти як договори, передбачені законом, так і договори, які законом не передбачені, але йому не суперечать; г) право сторін за своєю згодою змінювати, розривати або продовжувати дію укладеного ними договору; д) право сторін визначати способи забезпечення договірних зобов'язань; е) право встановлювати форми (міри) відповідальності та умови їх застосування при порушенні сторонами договірних зобов'язань тощо. Зазначені аспекти договірної свободи закріплені іншими положеннями цивільного законодавства, але в узагальненому вигляді мають розкривати зміст свободи договору [12, 47].

Отже, волевиявлення учасників договору має складатися вільно, без жодного тиску з боку контрагента або інших осіб, причому волевиявлення кожного з учасників за своїм змістом мають збігатися і відповідати одне одному. Досягнення згоди сторін щодо укладення і змісту договору відбувається завдяки вчиненню ними дій (оферти та акцепту), які в сукупності й породжують таке явище, як договір.

Відповідно до ст. 640 ЦК України договір є укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції. Якщо відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії. Договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації, є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення або державної реєстрації, а в разі необхідності і нотаріального посвідчення, і державної реєстрації — з моменту державної реєстрації.

На прикладі договору купівлі-продажу Ф. фон Савіньї пояснював, що протиставлені одна одній особи (декілька осіб) повинні певною мірою бажати, а саме обидві одне і те ж, бо поки буде мати місце нерішучість або відсутність згоди — ніхто не зможе припускати наявність договору. Вони повинні усвідомити цю згоду, тобто необхідне взаємне виявлення волі, оскільки лише прийняте рішення, але яке зберігається як таємне, не може вважатися частиною договору [13, 313].

За легальним визначенням поняття договору (ч. 1 ст. 626 ЦК України) останнім визнається домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Термін «домов-

леність» вживається і в низці інших статей ЦК України як синонім поняття договору. Так, відповідно до ч. 1 ст. 123 ЦК України прибуток і збитки повного товариства розподіляються між його учасниками пропорційно до їхніх часток у складеному капіталі, якщо інше не передбачено засновницьким договором або домовленістю учасників. Тут домовленість учасників розглядається теж як договір або угода про інший порядок розподілу прибутків і збитків повного товариства у відступ від визначеного законом правила щодо їх розподілу пропорційно до розміру часток учасників у складеному капіталі товариства. Інший порядок розподілу прибутків і збитків, ніж той, що зазначений у нормі ч. 1 ст. 123 ЦК України, учасники повного товариства можуть передбачити і в засновницькому договорі товариства.

У частинах 1 та 2 ст. 604 ЦК України зазначено, що зобов'язання припиняється за домовленістю сторін, зокрема за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами (новація). Новація договірної зобов'язання нерідко оформляється додатковою угодою до раніше укладеного сторонами договору, зокрема про зміну (заміну) предмета договору, способу його виконання, інших умов договору. Так, Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України вирішував справу за позовом українського товариства з обмеженою відповідальністю до польської фірми про повернення 39 000 євро, сплачених позивачем у порядку попередньої оплати за товари, які не були поставлені відповідачем. За контрактом, укладеним сторонами, польська фірма зобов'язалась поставити українському суб'єкту господарювання три сідельні тягачі на загальну суму 70 000 євро, яка була попередньо перерахована продавцеві. Оскільки в обумовлений строк товар не був переданий покупцеві, сторони контракту уклали додаткову угоду про заміну предмета контракту (договору): замість трьох сідельних тягачів продавець зобов'язався передати чотири напівпричепи на таку ж суму. Щоправда, продавець лише частково виконав нове зобов'язання, передавши покупцеві два напівпричепи на суму 28 000 євро та автомобіль вартістю 3 000 євро, що теж було оформлено додатковою угодою до основного договору (контракту). Решта суми заборгованості — 39 000 євро — була стягнута з відповідача за рішенням Міжнародного комерційного арбітражного суду.

Терміни «угода», «згода» вживаються у ЦК України як синоніми терміна «договір». Так, відповідно до частин 2 і 3 ст. 1267 ЦК України спадкоємці можуть змінити розмір частки у спадщині за усною угодою щодо рухомого майна або за письмовою угодою між собою щодо нерухомого майна або транспортних засобів.

За ч. 1 ст. 651 ЦК України зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Тому, як зазначено у ст. 525 ЦК України і ч. 1 ст. 188 Господарського кодексу України (далі — ГК України), зміна або розірвання договору (зобов'язання) в односторонньому порядку не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом. Як відзначив по конкретній справі Вищий господарський суд України в постанові від 14 квітня 2011 р., за відсутності у договорі фінансового лізингу погодженої сторонами формули розрахунку додаткової винагороди лізингодавець, здійснивши розрахунок такої винагороди за формулою, не узгодженою з лізингоотримувачем, фактично змінив умови договору в односторон-

ньому порядку, не дотримавшись при цьому передбаченого ст. 188 ГК України порядку внесення змін до договору [14, 116–120].

Визначення договору як угоди («соглашения»), на думку А. Корецького, є невдалим. Юридична помилка, як вважає цей автор, полягає в тому, що не будь-яка угода, спрямована на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, визнається цивільно-правовим договором. Автор наводить приклади, коли більшість недійсних договорів на стадії свого укладення виступають домовленостями (угодами), сторони яких добросовісно бажають встановити (змінити чи припинити) цивільне правовідношення. Проте пізніше, на стадії свого виконання або після того, як усі обов'язки будуть виконані сторонами, такий договір суд може визнати недійсним у зв'язку з дефектом форми, змісту, помилки волі, помилки в суб'єкті чи з інших причин [15, 19].

Однак можливість визнання в подальшому недійсним укладеного договору у зв'язку з дефектами його форми чи змісту не змінює сутності договору як погодженої дії двох чи більше сторін. У цивільному праві діє презумпція правомірності правочину, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним (ст. 204 ЦК України). Дотримання сторонами загальних вимог щодо дійсності (чинності) правочину (договору), передбачених ст. 203 ЦК України, створює припущення (презумпцію) його дійсності, якщо тільки не буде доведена його недійсність за законом (нікчемний договір) чи недійсність договору буде визнана судом (оспорюваний договір). Як роз'яснив Пленум Верховного Суду України в постанові від 6 листопада 2009 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» (п. 5), вимога про встановлення нікчемності правочину підлягає розгляду судом у разі наявності відповідного спору сторін. Такий позов може пред'являтися окремо, без застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. У цьому разі в резолютивній частині судового рішення суд зазначає нікчемність правочину або відмову в цьому [16, 79].

Вжитий у визначенні договору термін «домовленість» двох чи кількох сторін (ч. 1 ст. 626 ЦК України) не можна визнати співзвучним поняттю такого правового феномену, як договір. Щоправда, висловлюються й інші думки з цього приводу. Так, Л. Веретельник, досліджуючи систему договорів у цивільному праві, пропонує замінити загальноживаний термін «договір» терміном «домовленість» [17], що навряд чи можна сприйняти як серйозну пропозицію.

У Цивільному кодексі УРСР (1963 р.) не було розгорнутого визначення поняття «договір». Воно розкривалося через поняття «угода» як дії громадянина чи організації, спрямованої на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Договір є дво- або багатосторонньою угодою (ст. 41 Цивільного кодексу УРСР). Проте термін «угода» мало підходив для визначення односторонньої дії, в якій виявляється воля лише однієї сторони (особи) і немає угоди (згоди, погодження) з будь-якою іншою особою. Тому термін «угода» у ЦК України 2003 р. замінено словом «правочин» (дія, що чинить право), а термінові «угода» має надаватися властиве йому значення як погодженому волевиявленню двох або більше осіб (сторін).

Так у чому ж полягає сутність договору? У філософських словниках по-різному визначається поняття «сутність». Воно розкривається і як сенс конкретної речі або явища, і як комплекс основних їхніх характеристик, і як

сукупність таких властивостей предмета, без яких він перестає існувати, і які визначають усі інші його властивості тощо.

Сутність договору у цивільному праві, на нашу думку, становить саме угода як погоджене волевиявлення двох чи кількох сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Образно висловлюючись, можна сказати, що угода («соглашение») сторін — це «душа» договору, «тіло» якого становлять погоджені в ньому умови, що складають зміст договору. Ось чому у визначенні поняття договору, яке дано у ч. 1 ст. 626 ЦК України, термін «домовленість» доцільно замінити терміном «угода», який відображає сутність договору як правового явища.

Якщо сутність договору полягає в угоді сторін, то виникають запитання: угода про що, яким є предмет договору, на яких умовах він укладений, які саме цивільні права та обов'язки з угоди виникають, змінюються чи припиняються? Тобто йдеться вже про зміст договору як угоди сторін. За визначеннями, які подано у філософській літературі, зміст — це сукупність елементів, процесів, зв'язків, які становлять конкретний предмет або явище.

Згідно з ч. 1 ст. 628 ЦК України зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Іншими словами, зміст договору — це ті умови, на яких укладена відповідна угода сторін. Якщо договір оформлено письмово у вигляді одного документа, підписаного сторонами, або шляхом обміну листами чи в іншій формі (ст. 639 ЦК України), то відповідні умови фіксуються у пунктах договору, в яких можуть міститися і посилання на норми чинного у цій сфері законодавства. Оскільки договір є підставою виникнення цивільно-правового зобов'язання, то зміст цього зобов'язання розкривається через права та обов'язки учасників, визначені умовами договору.

Розглядаючи співвідношення в договорі умов, визначених на розсуд сторін (так званих «ініціативних» умов), та умов, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства, слід звернутись до загальних положень про співвідношення актів цивільного законодавства та договору, закріплених у ст. 6 ЦК України. Згідно з частинами 2 і 3 цієї статті сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами. Сторони в договорі можуть відходити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Але сторони в договорі не можуть відступати від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо зазначено це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами.

Розглядаючи у більш широкому аспекті проблему співвідношення індивідуального (внутрішнього або саморегулювання) і державного (зовнішнього, імперативного) регулювання договірних відносин, С. Погрібний зазначає, що автономність і самодостатність (незалежність від держави) громадянського суспільства, його учасників та відносин, що утворюються між ними, дали підставу для висновку, що саме ці учасники мають бути основними суб'єктами правового регулювання таких відносин. І лише там і тоді, де і коли вони не можуть або не хочуть самостійно врегулювати свої відносини, або коли самостійне регулювання ними своїх відносин йде в розріз з інтересами, які повин-

на захищати публічна влада, можливим і необхідним є правове регулювання договірних відносин з боку держави [18, 30].

Зміст договору, тобто сутність передбачених у ньому умов, завжди визначається угодою сторін. Проте воля і волевиявлення учасників договору формується насамперед під впливом приписів норм цивільного права, які містять абстрактну модель взаємовідносин сторін. Договір же є індивідуальним правовим актом, у якому абстрактна модель стосунків осіб, окреслена у загальних рисах у законі, наповнюється конкретним змістом, набуває своєї «плоті» і «крові». Ось чому в договорі немає потреби дублювати положення, які є звичайними і передбачені у відповідних нормативних актах (наприклад, про відповідальність за порушення умов договору), оскільки сторони повинні керуватися ними незалежно від того, внесені вони до договору чи ні.

Відповідно до ч. 1 ст. 638 ЦК України і ч. 2 ст. 180 ГК України договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди в усіх істотних умовах договору. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів цього виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди. Так, перелік істотних умов договору страхування подано у ст. 982 ЦК України: ними є умови про предмет договору страхування, страховий випадок, розмір страхової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести оплату в разі настання страхового випадку (страхова сума), розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства.

Істотними вважаються також ті умови, що є необхідними для певного виду договорів, що виражають їхню природу і без яких вони не можуть існувати, тобто умови, які хоча і згадуються у відповідних нормативно-правових актах, але прямо ніде не визначені як істотні (наприклад, складання кошторису у договорах підяду) [16, 346].

Стосовно змісту господарського договору у ч. 3 ст. 180 ГК України зазначено, що при укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору. У випадку, якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся). Якщо одна зі сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, правові наслідки таких дій визначаються нормами ЦК України (ч. 8 ст. 181 ГК України). Пленум Верховного Суду України у вже згаданій постанові від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» (п. 8) орієнтує суди на необхідність правильного визначення моменту вчинення правочину (статті 205–210, 640 ЦК України тощо). Не вважаються укладеними правочини (договори), в яких відсутні встановлені законодавством умови, необхідні для їх укладення (відсутня згода за всіма істотними умовами договору; не отримано акцепт стороною, що направила оферту; не передано майно, якщо відповідно до законодавства для вчинення правочину потрібне його передання тощо). Згідно зі статтями 210 та 640 ЦК України не є вчиненим правочин у разі нездійснення його державної реєстрації, якщо правочин підлягає реєстрації. Разом з тим, як зазначено в п. 8 названої постанови, вимога про визнання правочину (договору) неукладеним не відповідає можливим способам захисту цивільних прав та інтересів, передбачених законом. Суди

мають відмовляти в позові з такою вимогою. У цьому випадку можуть заявлятися лише вимоги, передбачені главою 83 книги 5 ЦК України [19, 80–81].

Таке роз'яснення вищої судової інстанції викликає певні заперечення. По-перше, спори про визнання договорів укладеними чи неукладеними — це спори про права чи інтереси осіб, які можуть бути порушені укладанням договору, і такі спори є непоодинокими у судовій практиці. По-друге, застосування наслідків набуття чи збереження майна без достатньої правової підстави, передбачені главою 83 ЦК України, теж слід розглядати як спосіб захисту порушених цивільних прав та інтересів сторін у разі визнання договору неукладеним [20, 9].

Для того, щоб цивільно-правовий договір був дійсним регулятором взаємовідносин його учасників (сторін), в ньому повинні бути чітко сформульовані умови (пункти), які з достатньою повнотою і несуперечністю одна одній розкривають зміст договору і цілі (мету) його укладення.

Прикладом договору, в якому неузгодженість багатьох важливих питань взаємовідносин сторін призвела до трьох спорів, які вирішував Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України, може бути названий договір між українською будівельною фірмою (генпідрядником) та польською фірмою (субпідрядником).

Ще за часів компартійної влади у м. Львові розпочали будівництво великого будинку, що призначався для розміщення апартаментів обкому партії та облвиконкому. Але з приходом демократичної влади будинок тривалий час не завершувався будівництвом, і тільки декількох років потому був переданий органам податкової служби, які уклали договір з будівельною організацією (генпідрядником) про завершення будівництва. Генпідрядник уклав субпідрядний договір з польською фірмою про оздоблення фасаду (зовнішні роботи). Однак ранній початок зими унеможливив проведення зовнішніх будівельних робіт, тоді сторони уклали додаткову угоду щодо проведення внутрішніх оздоблювальних робіт. Для проведення цих робіт субпідрядник надавав імпорتنі будівельні матеріали і деякі інші послуги.

Проте як основний договір, так і додаткова угода не були повністю виконані сторонами, що призвело до спорів між ними щодо обсягів та оплати виконаних робіт і надання послуг, щодо застосування санкцій тощо. Труднощі щодо вирішення цих спорів здебільшого були пов'язані з нечіткістю формулювання окремих пунктів цих договорів, відсилкою в них до окремих інших угод, які фактично не були укладені сторонами.

Отже, підсумовуючи сказане, варто зауважити, що сутність цивільно-правового договору становить угода (згода, домовленість, порозуміння, консенсус тощо) двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, а зміст договору становлять його компоненти-умови (пункти), щодо яких досягнуто згоди сторін.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Пугинский Б. И.* Теория и практика договорного регулирования. — М., 2008.
2. *Кузнецова Н.* Договір у механізмі регулювання цивільно-правових відносин // *Право України.* — 2012. — № 9.
3. *Стефанчук Р.* Перспективи договірної регуляції особистих немайнових відносин // *Право України.* — 2012. — № 9.
4. *Отраднава О.* Договори між суб'єктами деліктних зобов'язань: принципи, можливості, межі // *Право України.* — 2012. — № 9.

5. *Бекленищева И. Б.* Гражданско-правовой договор: классическая традиция и современные тенденции. — М., 2006.
6. *Кніпер Р.* Власність, володіння та їх відображення в договірному праві // Право України. — 2012. — № 9.
7. *Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.* // Відомості Верховної Ради України України. — 2003. — № 40. — Ст. 356.
8. *Договірне право України.* Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін. ; за ред. О. В. Дзери. — К., 2008.
9. *Бервено С. М.* Проблеми договірної права України : монографія. — К., 2006.
10. *Сибільов М. М.* Загальні положення регулювання відносин у сфері надання послуг за проектом нового Цивільного кодексу України // Вісник Академії правових наук України. — 1996. — № 4.
11. *Ойгензихт В. А.* Воля и волеизъявление (очерки теории, философии и психологии права). — Душанбе, 1983.
12. *Луць А. В.* Свобода договору в цивільному праві України : навч. посіб. — К., 2004.
13. *Савиньи Ф. К. фон.* Система современного римского права : в 8 т. — Т. 2 / пер. с нем. Г. Жигулина ; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. — М. ; Одесса, 2012.
14. *Судова практика : науково-практичний юридичний журнал.* — 2012. — № 4–5.
15. *Корецкий А. Д.* Договорное право России. Основы теории и практики реализации. — М. ; Ростов-на-Дону, 2004.
16. *Постанова Пленуму Верховного Суду України із загальних питань судової діяльності та у цивільних справах / уклад. Б. Козадаєв.* — Х., 2011.
17. *Веретельник Л. К.* Систематизація договорів у цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2007.
18. *Погрібний С.* Регулювання договірних відносин у цивільному праві: співвідношення їх внутрішнього (саморегулювання) і зовнішнього (державного) регулювання // Право України. — 2012. — № 9.
19. *Господарський кодекс України : наук.-практ. коментар / О. І. Харитонов, Є. О. Харитонов, В. М. Косак та ін. ; за ред. О. І. Харитонові.* — Х., 2006.
20. *Пленюк М. Д.* Цивільно-правове регулювання строків (термінів) у договорах про виконання робіт : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2011.

Луць В. В. До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору

Анотація. У статті на основі аналізу норм чинного законодавства та інших регуляторів договірних відносин, судової практики і доктринальних визначень договору зроблено висновок про те, що сутність договору полягає саме в угоді («соглашени») як погодженому волевиявленні двох або більше сторін, спрямованому на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, а зміст договору становить комплекс умов (пунктів), на яких укладена відповідна угода сторін.

Ключові слова: правочин («делка»), договір, домовленість, угода сторін, новація, зміна та розірвання договору, воля і волевиявлення сторін договору.

Луць В. В. К вопросу о сущности и содержания гражданско-правового договора

Анотация. В статье на основе анализа норм действующего законодательства и других регуляторов договорных отношений, судебной практики и доктринальных определений договора сделан вывод о том, что сущность договора состоит именно в соглашении как согласованном волеизъявлении двух либо больше сторон, направленном на установление, изменение либо прекращение гражданских прав и обязанностей, а содержание договора составляет комплекс условий (пунктов), на которых заключено соответствующее соглашение сторон.

Ключевые слова: правочин (делка), договор, договоренность, соглашение сторон, новация, изменение и расторжение договора, воля и волеизъявление сторон договора.

Luts V. On the Essence and Content of a Civil Contract

Annotation. Based on the analysis of the current legislation and other regulators of contractual relations, litigation and doctrinal definitions of the contract it was concluded that the essence of the contract consists in agreed expressing of the will of two or more parties aimed at the establishment, modification or termination of civil rights and responsibilities, when the content of the contract is a set of conditions (points), which entered into an agreement of the parties.

Key words: pravochyn (transaction), agreement, arrangement, agreed by the parties, novation, modification and termination of the contract, the will and the declaration of the parties.